

ÉRTEK EZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

MÁSODIK KÖTET. 1870–1874.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

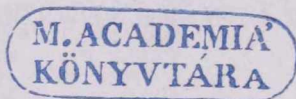
BUDAPEST,

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1874.

300938

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Második kötet. 1870—1874.

- I. Szám. A fogyasztási egyletek. Dr. Vécsey Tamástól.
1870. 59 l. . . . . 40 kr.
- II. Szám. Az emberi öntudat jelen fokáról. Dr. Barsi
Józseftől. 1870. 27 l. . . . . 20 kr.
- III. Szám. Kassa város parketkészítése a XV. század kezdetén.
Wenzel Gusztáv r. tagtól. 1870. 43 l. . . . . 20 kr.
- IV. Szám. Emlékeszéd Császár Ferencz tiszteleti tag fölött.
Dr. Suhayda János levelező tagtól. 1871. 12 l. 10 kr.
- V. Szám. Szemle a magyar jogászggyűlések munkássága s eredményei felett. Tóth Lőrincz r. tagtól. 1872.
88 l. . . . . 55 kr.
- VI. Szám. Modern alkotmányos monarchiai intézmények. Ladan-
ányi Gedeon l. tagtól. 1873. 28 l. . . . . 20 kr.
- VII. Szám. Emlékeszéd Rau Károly Henrik felett. Kautz
Gyula r. tagtól. 1873. 16 l. . . . . 10 kr.
- VIII. Szám. A nemesség országgyűlési fejenként való megjele-
nésének megszűnése. Hajnik Imre l. tagtól. 1873.
18 lap . . . . . 12 kr.
- IX. Szám. A részvénytársulati ügy törvényhozói szempontból.
Dr. Matlekovits Sándor l. tagtól. 1873. 18 l. . . . . 12 kr.
- X. Szám. Mezőgazdasági statistika a nemzetközi kongressu-
sokon. Keleti Károly l. tagtól. 1874. 32 l. . . . . 20 kr.
- XI. Szám. A székely kérdés. Galgóczy Károly l. tag-
tól. 1874. 24 l. . . . . 15 kr.
- XII. Szám. Az emberi élettartam és halandóság kiszámításáról.
Négy graphicus rajzzal. Körösi Józseftől.
1874. 52 l. . . . . 50 kr.

A MODERN ALKOTMÁNYOS
MONARCHIAI INTÉZMÉNYEK
A KÖZÉPKORI ÁLLAMOKBAN.

LADÁNYI GEDEON,

LEV. TAGTÓL.

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.)

Olvastatott a M. T. Akadémia 1872. november 11-ki ülésén.

PEST, 1873.

EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

A MODERN ALKOTMÁNYOS MONARCHIAI INTÉZMÉNYEK, A KÖZÉPKORI ÁLLAMOKBAN.

LADÁNYI GEDEON

lev. tagtól.

Tekintetes Akadémia! Legelsőbben is hálás köszönetet jelentem ki azon nagybecsü kegyért, a melyet csekélységem iránt tanusított, midőn diszes testülete tagjai közé fölvenni méltóztatott.

Továbbá tiszteletteljesen megjegyzem, hogy értekezésem tárgyává épen ezt azért választottam, hogy nekem is lehessen egy parányi részem azon jeleseink munkájában, kik az egyimnél nagyobb készütséggel és sikerrel fáradoztak, s fognak fáradozni a külföld azon előitéletének elosztatásában, miszerint ignorálni szokták Magyarország multját. Szándékom kimutatni, mennyire nincs igazságuk a külföld azon nagy historikusainak, kik, midőn a parlamentáris kormányforma történetét tárgyalják, egy szóra sem méltatják a régi magyar alkotmányt, holott ez, a modern intézmények régiségét illetőleg, ha nem is épen a legelső, de minden esetre az elsők között áll.

Értekezésem nem terjeszkedik ki általában a középkori államéletre; csak annak kimutatására szorítkozik, hogy a modern alkotmányos monarchiai intézmények a középkor mely államaiban, és mily időszakai rendben tűnnek föl egymás után. Ehez képest vagy teljesen mellőzöm, vagy csak legfőbb vonásaikban érintem a modern intézményeket megelőző idöket. És mivel a kérdéses intézmények bölcsője a pyrenaei félsziget, Angol- és Magyarország; ezekről szölok;

Olasz-, Német- és Franciaországó t illetőleg csak röviden említtem meg, hogy ezekben amaz intézményeket vagy épen nem, vagy oly körülmények kapcsában találjuk, melyeknél fogva a fentebb említett államokhoz nem hasonlíthatók.

A modern alkotmányos monarchiai intézmények bölcsői a pyrenaei felsziget, Angol- és Magyarország, azon megjegyzéssel, hogy egyik intézmény itt, másik amott régibb; és hogy a fejlődés gyorsasága vagy czélszerűsége nem áll arányban a kezdet régiségével.

Mind Aragonia, mind Castilia királysága örökösödési természetű volt ugyan: de a született király nem lehetett tettelegesen is királylyá addig, míg a cortes előtt le nem tette az esküt az ország törvényeire. *) Ezen államok alkotmányosságáról csak röviden említtem meg, hogy ezekben a törvényhozás egész teljessége meg volt osztva a királyok, és nemzetgyűlések közt, és hogy e jogelmélet nem egyes királyok chartáin alapult, hanem egyidős az államok alakulásával. „A mi országunkban — mondja az aragoniai cortes 1285-ben — soha sem volt absolut hatalom, soha sem is lehet, hanem csak a törvény, a jogok, s szokások birhattak érvénnyel.” (Hallam II. 46.) Ezen általánosságnál nagyobb figyelmet érdemelnek az alkotmány biztosítására szolgáló intézmények. Ilyen volt p. o. a

Jus resistendi, a melyről, mint nem modern intézményről csak annyit mondok, hogy nem volt egyforma a két államban. Aragoniában annyira ki volt szélesítve, hogy ha a király a nemzet szabad tagjaiból álló szövetségnek bármelyik tagját megsértené törvényes jogában, a többi is feloldozottnak tekintheti magát a király iránti hűség alól. Castiliában pedig nem volt ugyan így élére állítva: de az megvolt, hogy a nemességnek nem csak joga, de erkölcsi kötelessége az elzenszegülés. Nevezetesen (a X. Alfonz korabeli szövegezés

---

*) Hallam: View of the State of Europe during the Midd Ages. II. 32. (A pyrenaei félsziget államaira vonatkozó adatokat mind Hallamból vettem.)

szerint) „Az alattvalóknak királyuk iránti köteleességek parancsolja, hogy királyuknak ne engedjék meg az esküszegést és így elkárhozást; ne engedjék, hogy a király és családja gyalázatba essék s kárt hozzon az országra. E köteleességet kétféleképen lehet teljesíteni, u. m. jó tanács, és tettek által meggátolván őt vesztébe rohanni“ stb. De fontosabb különbség e tekintetben a két állam közt az, hogy Aragoniában 1348-ban, előbb ugyan IV. Péter király győzelmes fegyvere, majd ugyanezen évben magának a cortesnek is beleegyezése megszüntette a fegyveres ellenállási jogot; Castiliában pedig csaknem egy egész évszázaddal utóbb töröltetett el 1445-ben, hasonlóképen a cortes által.

Azonban a fegyveres ellenállási jog eltörlése előtt is volt már ezen államokban az alkotmányos szabadságnak más, olyan biztosítéka is, mely a modern intézmények közé sorozható, u. m. a nemzetgyűlések befolyása a kormányhatalomra. E tekintetben sem egészen egyenlő a két állam helyzete. Nevezetesen Aragoniában 1118 óta kétségtelenül meg volt azon intézmény, mely szerint a király és a rendek közt fölmerülhető viszályokban közbenjáró, s ha szükség, bíró az ország főbirája, a kit a király és a nemzetgyűlés közösen választottak, Aragonia 1287-ben nagy lépést tett a modern intézmények felé. Nevezetesen noha még ekkor meghagyta a fegyveres ellenállás jogát: de, hogy erre minél ritkábban legyen szükség, törvényt alkotott, mely szerint a király a cortessel együtt válassza maga mellé a tanácsosokat; azon esetre pedig, ha még így is történnének jogsértések, s ellenszegülések, a főbíró hatalmaztatott föl annak megítélésére, vajjon az ellenszegülés jogos volt-e, vagy nem? A mi e törvénynek a tanácsosok választási módozatára vonatkozó részét illeti: Hallam nyíltan megvallja, hogy Aragonia e tekintetben jóval megelőzte Angolországot; mi pedig hozzá tehetjük, hogy Magyarországot is. Mert van ugyan nekünk egy ennél régiebb törvényünk 1231-ből de ez csak egy tanácsosnak, u. m. a nádornak választására ad a nemzetnek oly befolyást, hogy más nádor kinevezését kérelmezhesse. A mi ide vonatkozó későbbi törvényeink, p. o. a III. András korabeliek — úgy

hiszem, — nem az angol, hanem az aragoniai intézmények utánzása.

Aragoniában, mint fentebb említém, eltöröltetett ugyan a fegyveres ellenállás joga 1348-ban: de pótoltatott egyfelől a tanácsosok választására való befolyás jogának fentartásával; másfelől pedig azzal, hogy a történető visszaélések esetére a főbírónak hatalom adatott, melylyel a király által törvényellenesen befogottakat kiszabadithassa, a maga őrizete alá vitethesse, s részrehajlatlan vizsgálatot tartván, vagy teljesen felszabadítsa, vagy megbüntethesse; végre a főbíró, hivatalából elmozdithatlanná nyilvánított.

Midőn ekként a főbírói hivatal pótolta a fegyveres ellenállási jogban rejtett garantiát, természetes, hogy e hivatalnoknak felelősnek kellett lennie. És bár ez nincs világosan kifejezve ama törvényben: Hallam állítása szerint, világos példák bizonyítják, miszerint valósággal az volt. Majd midőn Aragonia királyait is elszédítette a kor szelleme, u. m. a korlátlan hatalomra vágyás, a főbíroság szerkezetének megváltoztatása által akarták elérni céljokat. Nem támadták ugyan meg magát a hivatalt: hanem magoknak is felelőssé akarták tenni a főbíró, s a hivatal holtig tartóságát akarták megszüntetni. Ama tekintetben engedett is a nemzetgyűlés, midőn 1390-ben úgy szabályozta a felelősséget, hogy a nemzetgyűlés válasszon 8 egyént, ezek közül a király nevezzen ki 4-et, s ezeknek legyen joga itélni a fölött, van-e ok, vagy nincs felelősségre vonni a főbíró. Ezen rendszer 1460-ig állt fenn; ekkor ismét csak a nemzetgyűlésnek tétetett felelőssé a főbíró. Az elmozdithatlanságon pedig úgy akart segíteni a király, hogy némelyik főbíróval megígértette, miszerint, „ha a körülmények úgy fogják kívánni, le fogja tenni hivatalát.“ És midőn ennél fogva V. Alfonz király korában oly dolgok történtek, a melyek kockáztatni látszottak a felelősségben rejlő garantiát, 1482-ben törvényt alkottatott, mely szerint minden ilyes lemondási ígéret érvénytelen.

A főbírói hivatal ezen szerkezeténél gyakorlatibbat s a modern intézményekhez hasonlóbbat is talál Hallam Aragoniában. Nevezetesen, határozottan állítja, hogy törvényes szokás volt — de nem mondja meg, hogy mióta — nevezni ki

az országgyűlési szünetekre egy választmányt, a melynek feladata volt ellenőrizni a főkormányzatot, s támogatni a főbirót. (Hallam : i. m. II. 57.)

Castiliában is elismerték az elvet, hogy a cortesnek joga van örködni a törvények végrehajtása fölött. A XIV. század elején pedig, II. János király alatt, e joggyakorlatnak módoszata is meghatározott. Nevezetesen a király rendes tanácsosai mellé a cortes is válasszon 4 egyént, a kik mindig az udvarnál legyenek, s vigyázzanak a törvények végrehajtására. De ennek nem felelt meg a gyakorlat, sőt nem is felelhetett, mert már ekkor nagyon alá volt ásva a castiliai alkotmány, s ennek oka a cortes szerkezetében történt nagy változás.

Aragonia, és Castilia országgyűlései hasonlítottak egymáshoz annyiban, hogy eredetileg mindenik a főpapságból, nemességből, és a városok képviselőiből állt, és pedig úgy, hogy a király által függött mindenik rendből annyit, és azokat hívni meg, a mennyit, és a kiket akart. Aragoniában alsóbb rangú nemesek is hivattak meg; és hogy itt a vórosi elem nincs oly erősen képviselve, mint Castiliában. A mi különösen a városokat illeti, figyelmet érdemlő körülmény, hogy egész Európában itt legrégebb a városok országgyűlési képvisellete, u. m. Aragoniában 1133, Castiliában 1169 óta; és hogy a modern alkotmányok e fontos intézményének bölcsője Aragonia volt.

Noha Castilia is birt egy szabad alkotmánynak ama korban képzelhető minden kellékével: megjegyzendő, hogy itt hamar föllépett a királyság korlátlan hatalmi vágya. És ennek meglehetősen kedveztek a körülmények. Ilyen körülmény volt p. o. az egyházzal való benső viszony. Köztudomású tény, hogy Castilia lakosai szent harczokat folytattak az arabok ellen, a miért ők „az egyház harczosainak“ szereték nevezni magokat. És a pápák szívesen átadták „az egyház harczosai királyának“ hatalmokat egy részét, a melyet aztán ezek úgy használtak, hogy, ha érdekek kívánta, akár magokat, akár hivatalnokaikat feloldozták a törvények alól. Másik ilyen körülmény volt az, hogy, mivel csak a királyoktól függött, kiket hívjanak meg a cortesbe: időnként oly mérvben

mellőzték a papságot, és nemességet; s megfordítva, oly arányban szaporították a városi képviseletet, a mely mérvben bántotta őket a főrendek merészsége; és a mint tetszett nekik a városi nép hajlékonysága. Európában sehol sem volt a városi elemnek a közszabadságra oly kártékony hatása, mint Castiliában. Mert ezen ország királyai gyakran teljesen elmellőzték a főpapságot, majd a nemességet, néha mind a kettőt; ellenben a városi elemet mérték fölötti arányban részesítették a törvényhozásban. Így p. o. az 1299, és 1301. évi országgyűlésekre egy papot sem hívtak; 1315-ben 90 városnak volt 192 képviselője; 1370, 1373-ban sem papokat, sem nemeseket nem, hanem csak városokat hívtak a cortesbe. A kezdet sikere annyira fölbátorította a királyokat, hogy XV. században már eljesen elmellőzték mind a papságot, mind a nemességet, egyedül a városok képviselőiből állították össze az országgyűléseket. Sőt ezek számát is nagyon alászállították, annyira, hogy p. o. az 1445. évi országgyűlés, a mely a fegyveres ellenállási jogot eltörölte, csak 17 város köldötteiből állt. Sokat tett e fordulatra az is, hogy, mivel az országgyűlések fő tárgya gyakran az adóajánlás volt; és minthogy az adóban nem vett részt a papság, és nemesség: e kiváltságos rendek nem sokat gondoltak az országgyűlésekkel; sokkal többet adtak szabagságuknak a fegyveres ellenállási jogban rejlő biztosítékára.

Első tekintetre látható, hogy a castiliei alkotmány crejének oly mérvben kellett alább szállania, mint a hogy felbomlott az alkotmányos rendek súlygyene. Alá is szállott annyira, hogy a királyok, noha elyben nem mérték megtagadni az alkotmányt, tetteleg minden hatalmat magoknak vettek az adóajánlásan kívül. És e rendszeröktől csak forradalmi időkben tértek el, a milyenek azonban itt gyakran előfordultak a trónviszályok miatt. Innen érthető, hogy mikor Aragoniában már némileg kifejelettek az alkotmányt biztosító intézmények, már akkor Castiliában nem volt az alkotmánynak egyéb maradványa, mint az önadóztási jog.

De az aragoniai alkotmánynak is volt egy ehez némileg hasonló gyöngéje. T. i. valamint Castiliában csaknem ki-

zárólag democraticussá: úgy itt csaknem kizárólag aristokraciussá vált az alkotmány, a mennyiben hova tovább inkább mellőztetett a városi elem, annyira, hogy végre csaknem teljesen kimaradt, s ekként az országgyűlés csak főpapokból, és nemesekből állt, még pedig ezeknek is a hihetlenségig kevés számából. Így p. o. 1395-ben 35, 1412-ben pedig csak 33 emberből állt az orsaággyűlés. És mivel a papság és nemesség nem képviselet, hanem személyes meghívás folytán ült az országgyűlésben: tisztán aristokraciussá lett az alkotmány. Ezen alkotmánynak is oly mérvben kellett gyöngülnie, a mily mérvben apadt az azt védők száma. Ferdinánd király inquisitója pedig oly csapást mért rá, a melyből nem lehetett többé teljesen felépülnie.

Az angol és magyar alkotmány történeti kifejlődésének összehasonlítását a chartáknál kezdem, noha tagadhatatlan, hogy e két államnak a charták előtti helyzetében lényeges különbséget alkot az, hogy Angolország norman királyai, hatalmuk érzetében, törvénynyé tették a zsarnokság rendszerét; ellenben Magyarország királyai és főurai az általok is elősmert érvényű törvények ellenére forgatták föl a közszabadságot.

Az angol és magyar államrendszer hasonlít egymáshoz annyiban, hogy mindenikben sarkalatos intézmény a királyság. Azonban a két ország királysága közt figyelmet érdemlő különbséget alkot az, hogy a királyi méltóság nálunk választással vegyes örökösödési, Angolországban pedig, a XIII. század végétől fogva tisztán örökösödési természetű. E különbségből folyt, hogy a két nemzet dynasticus kegyelete nem egyforma volt. Szembetűnő nagyítás, sőt, mondhatnám, tévedés történeteink azon állítása, hogy mióta megszilárdult nálunk a királyság, azóta a magyar népet egy nép sem multa felül a királya iránti tiszteletben. Mert az angol nép felülmulta. Világosan bizonyítja ezt a történelem. P. o. noha az angol chartában is megvan a fegyveres ellenállási jog; és noha még azt is előre megszabja, hogy kik szervezzék a fegy-

veres fölkelést: magis világosan megmondja azt is, hogy a fegyveres támadás nem terjeszthető ki a király, a királynő, és a királyi gyermekek személyére. A mi arany bullánkban pedig ilyes megkülönböztetésnek semmi nyoma. Összefügg ezzel az, hogy Angolországban nem sokára végképen elesik a fegyvetes ellenállási jog; nálunk is elesik ugyan 1231-ben: de Lajos alatt 1351-ben visszaállítatik. Másik világos bizonyosság az, hogy az angol nemzet, midőn 1399-ben mulhatlanul szükségesnek látja Richard király letevését, ezt megteszi ugyan: de ekkor sem mulasztja el elégtételt szolgáltatni az örökös királyság elméletének, midőn Richárdot nem egyszerűen leteszi, hanem erőszakosan lemondattja. Mert azt kétségtelennek állítja Hallam, hogy ekkor valószággal felolvastatott a parlamentben lemondási nyilatkozata (i. m. III. 82—3.) Ezt csaknem nyomban követi nálunk a Zsigmond esete. Kétségtelen, hogy azon oligarchák, kik Zsigmondot letették, nem voltak ilyen óvatosak. Igaz ugyan, hogy az Angolországban nem sokára bekövetkezett belharczok alatt egymást érték az erőszakos trónváltozások: de ezek nem döntenek meg amaz elméletet. Mert midőn IV. Henrik személyében a dynastiának egy oldalága ült a trónra, a most támadt viszályban mind a Lancaster, mind a York-ág nem pusztán a fegyver erejére, hanem a maga örökösödési jogára alapította igényeit. Ellenben nálunk, oportunitási szempontból megsértetett az Alberttel 1439-ben kötött örökösödési szerződés; hasonló volt a Mátyás, és Frigyes közt kötött szerződés sorsa is.

A magyar és angol alkotmány intézményeinek további párvonalát két fő szempont alá foglalom, u. m. szólok a két nemzetgyűlés jogairól a királylyal szemközt; és azon intézményekről, a melyeknek czélja e jogok biztosítása volt. Ezen összehasonlítást is a chartáknál kezdem.

A két charta két lényeges pontban különbözik egymástól. Egyik az, hogy az angol charta, a régi angolzász szabadsághoz képest nagyon keveset ad. Nevezetesen a modern alkotmányokban is helyet foglalható jog csak kettő van benne, u. m. a személyes szabadság biztosítása, és az, hogy az án-

gol király, a feudalismus természetéből folyó terheken kívül bármely más terhet csak az országos rendek megegyezésével vehet ki. A modern alkotmány más kellékeiről, p. o. a törvényhozás jogának a király és nemzetgyűlés közti megosztásáról, egy szó sincs benne. A mi pedig a mi chartánkat illeti, noha pontjainak nagy része a már hozzánk is elhatott feudalismusból folyt visszaélések megszüntetésére vonatkozik: de a bevezetésben, és az első pontban visszaadja a nemességnek a régebb királyok törvényeiben gyökerező egész szabadságát. Szándékosan mondok régi szabadságot, mert a nemzeti büszkeség sem tesz oly elfogulttá, hogy a bullában már modern alkotmányos intézményeket keressek; de azt ismétlem, hogy benne van a törvényhozás jogának a király és nemzet közti megosztása. Hogy ez valósággal benne van, azt magyar tudományos férfiak előtt mutogatni nem kell. Sőt — úgy hiszem, — hogy a külföldi jogtörténetbuvároknak is el kell ezt ösmerniök, ha a mi chartánk első pontját összehasonlitják III. Honorius pápának a magyar főpapsághoz intézett azon levelével, a melyben nagy sajnálkozását jelbeti ki a fölött, hogy András királynak a tömeg szab törvényt. (Fejér Gy. Cod. D. I. 390.)

Másik nagy különbség az angol és magyar charta közt az, hogy amaz, a mi keveset ad, azt nem csak a papságnak, és nemességnek, hanem a nemzet minden szabad tagjának adja, világosan kijelentvén, hogy a mivel a király, mint legfőbb hűbér úr tartozik a maga vasallusainak, ugyanazzal tartoznak ezek a magokéinak. Sőt a nem-nemes szabadokat is biztosítja bárkitől jöhető törvényellenes bántalom ellen. A mi chartánk pedig csaknem kizárólagosan a kiváltságos papság és nemesség védelmével foglalkozik. És e különbség kétségtelenül a magyar charta hátrányára üt ki.

Ha már, mint fentebb mondtam, az angol charta nagyon keveset adott, természetes, hogy az angol nemzetnek későbbben kellett megszereznie azon politikai jogokat, a melyek már akkor is úgy tekintettek, mint az alkotmányos szabadság kellékei; a melyekkel már akkor birt a magyar nemesség alkotmánya. És tulajdonképen ez az egyik főkülönbség az angol és magyar alkotmány multja közt; a másik pedig az,

hogy noha még a XIII. század folyamában kétségtelen előnye van a magyar alkotmánynak az angol fölött: a XIV. és XV. században nemcsak utólérte az angol a magyart, hanem túl is szárnyalta némely igen lényeges dolgokban. Lássuk ezt valamivel körülményesebben.

Angolországban nem előbb, a mint XIV. század közepén lett törvénynyé, hogy a király köteles minden évben összehívni a parlamentet. (Alpheus Todd: Die parlamentarische Regierung in England. Berlin II. 19) Nálunk pedig egy egész századdal előbb megoldták e kérdést II. András bullái, IV. Béla, és III. András törvényei. Épen ily előnyös helyzetben van a régi magyar alkotmány a nemzetgyűlések hatáskörének kérdésében. Már említettem, hogy a mi bullánk kétségtelenül megosztja a törvényhozás jogát; ellenben az angol csak az adókimvetést hagyja a parlamentnek. Mielőtt e fonalon tovább mennénk, vessünk egy pillanatot az angol parlament önadóztatási jogára.

Noha elismerem, hogy az alkotmányos intézmények történetének előadásában nem lehet rendszerré keresztelni a visszaéléseket, a melyekben a mi alkotmánytörténetünk is nagyon bővölködik: mégis szinte lehetetlennek látom meg nem említeni, a mit a szabadelvű Hallam is elismer, t. i. hogy az angol feudalismus rendszerének bonyolodottsága mellett a charta is igen tág tért hagyott a királyoknak az önkényes adóztatás folytatására; és hogy a királyi önkény ezen útját csak az 1298, illetőleg 1333. évi törvény zárta el, és hogy még a most mondott 1333. évi parlamentben is III. Eduárd király azzal a ruganyos kifejezéssel ösmerte el a rendek önadóztatási jogát, hogy „nem fog más adót szedetni, mint a milyet elődei is szedetni szoktak.“ (Hallam: III. 3, 43.)

Még nehezebben ment az angol nemzetnek a többi alkotmányos jogok megszerzése. 1224-ben panaszkodik ugyan a parlament, hogy a király vesztegeti a pénzt: de bár e tény világosan tanuskodik a parlament önadóztatási jogáról: mégis, a XIII. század egész folyamában szó sincs arról, hogy az angol parlamentnek, a törvényhozásnál, nem mondom a királyéval koordinált hatósága, hanem abba csak bele szólása is lehetne. II. Eduárd király alatt, 1309-ben történik először

annyi, hogy a parlament, midőn az adót megajánlja, bátorságot vesz magának, panaszt emelni némely jogsérelmek ellen. Ezen ténynél nem kevésbé érdekes a hang, a melyen most az angol parlament szól. „A királyságnak e parlamentben egyesült hű népe kéri a mi Urunkat a királyt, hogy ha neki úgy tetszik, vegye figyelembe szegény alattvalóit, a kiknek nagyon fáj, hogy nem úgy kormányoztatnak, mint a hogy kellene, mert megszegetnek a charta pontjai; kéri tehát a királyt, hogy orvosolja ezt, ha neki úgy tetszik.“ (Hallam III. 40) Nálunk pedig jóval előbb megvan a nemzetnek az a törvényes joga, hogy panaszt emelhessen. Nevezetesen, ha az első bullának ezen kifejezése: „a nádor hallgassa meg nevünkben az ügyeket“ talán még nem jelentene is ilyet: de kétségtelenül ide vonatkozik a második bullának ezen helye: „ut ibi querimonias suas possint exponere.“

Noha kétségtelenül igaz, hogy az 1309. évi angol parlament sérelmi panasza, bármily alázatos kifejezésben is, fontos alkotmánytörténeti mozzanat: de az is igaz, hogy e panaszemelés még nem egy jelentésű a törvényhozásra való befolyással. Ugyanezen II. Eduárd alatt „magának a tulajdonképeni törvényhozás jogának is részesévé lett az angol parlament.“ (Todd i. m. II. 17.) De e részvét még korán sem olyan, mint a melyet nálunk már a XIII. században mutatnak III. András törvényei. Nevezetesen Angolországának 1322-ben alkotott törvénye úgy fejezi ki a dolgot, hogy „a királynak, és az országnak minden fontosabb ügye a parlamentben tárgyalassék, és határoztassék el, a király, az ország főpapjai, bárói, és a királyság köznépe által.“ (Creasy: History of the Constitution of England; 236; Guizot: Hist. des origines du gouvern: represent: de l' Europe II. 337). Úgyde e törvény, ily szövegezéssel, még nem oldotta meg azon kérdést, a mely, mint más államokban, úgy Angolországban is folytonos viszály magvát képezte, t. i. hogy melyek azon fontosabb ügyek, a melyeknek mulhatlanul a nemzetgyűlésben kell elintéztetniök. Angolországban e kérdés III. Eduárd alatt oldatott meg, a ki a francia háborúkra évről évre segélyt kéregetve, lassankint teljesen elösmerte a parlamentnek

az övével coordinált törvényhozói jogát, sőt ennél is többet tett; nevezetesen, egy alkalommal megkínálta a parlamentet a királyi praerogatívák egy részével is, midőn a parlament elé terjesztette, kössön-e békét, vagy folytassa tovább a háborút? És mielőtt az angol parlamentnek e kérdésre adott érdekes válaszát elmondanám, párvonal kedvéért megemlítem a mi 1298. évi decretumunk 6-ik cikkét, melyben az áll, hogy: „András király, ha látná, hogy a maga, és az ország erejével nem győzheti le a féktelen urakat, szabad legyen neki a külföldtől is kérni segílyt.“ E magyar törvény értelmezésénél nem megyek oly messze, hogy ebben azt látnám, mintha nálunk már ekkor szabatosan meg lett volna határozva, meddig terjedhet a király hadindítási joga: de úgy hiszem, minden erőltetés nélkül ki lehet belőle olvasni annyit, hogy az 1298. évi magyar országgyűlés úgy volt meggyőződve, hogy ebbe is beleszólhat. Egészen más felfogásra mutat az a válasz, a melyet az angol parlament, fél századdal későbbén adott III. Eduárd királynak imént említett kérdésére. „Mélyen tisztelt királyi urunk! a mi e háborút, és a rá való költségeket illeti, mi oly tudatlanok, és együgyűek vagyunk, hogy nem tudunk ebben tanácsot adni, de hatalmunk sincs rá; minélfogva kérjük Felségedet, mentsen föl minket ez alól; értekezék magas állásu, és bölcs tanácsosaival, s rendelkezék úgy, a mint mind a maga, mind az ország érdekében jónak látja; és a mit felséged, tanácsosaival együtt megállapít, azt mi kötelező törvénynek fogjuk tekinteni.“ (Hallam: III. 53.) E történeti tény kapcsában azt jegyzi meg Hallam, hogy Eduárd királynak e tárgyban nyilvánult előzékenysége nem alkotmányos érületének kifolyása, hanem cselfogás volt, a melylyel a parlamentre akarta hárítani a háborúérti felelősséget. Egyébiránt természetes, hogy oly király, a ki, bármily okból, a parlamenttől kértett tanácsot a háboru vagy béke kérdésében, nem térhetett ki a parlament törvényhozói jogának elösmérése elől. És ezt világosan elősmerte, törvénynyé tevén 1345-ben, hogy „a törvényeknek mind megalkotására, mind megváltoztatására a parlament mind két házának megegyezése kívántatik.“ (Todd. i. m. II. 19. Hallam i. m. III. 50—51.)

Ezek szerint az anglo-norman királyság parlamentjének törvényhozói joga nem előbb, mint 1345-ben lett alkotmányosan biztosítva.

Van az angol parlament jogainak fejlődése történetében egy oly érdekes kérdés is, a mely a magyar alkotmánytörténetben nem fordul elő, legalább a középkorban nem, u. m. a szólásszabadság. A magyar alkotmánytörténetben mi sem mutatja, hogy ez nálunk valaha csak kérdésbe is jött volna. Ellenben az angol parlamentben nagyon is kérdéses volt, még pedig sokáig. Noha Richárd egyikért azért tétetett le 1399-ben, mert e tekintetben nagy önkénykedést engedett meg magának: mégis az ő megbukása után sem oldatott meg e kérdés. „Az angol királyok egy alkotmányos jogot sem engedélyeztek oly nehezen, mint ezt. Innen érthető, hogy IV. Henrik alatt, a helyett, hogy e tárgyban világos törvény alkottatott volna, az jött gyakorlatba, hogy a gyűlés megnyitásakor megkérte az elnök a királyt, hogy engedjen szólásszabadságot. E gyakorlat folyamában történt, hogy 1411-ben azt felelte a király az elnöknek: nem bánja, beszéljenek úgy, a hogy a régi parlamentekben beszélni szoktak; de újítást nem tűr, s ragaszkodik régi jogaihoz.” (Creasy i. m. 251.)

Most áttérek a nemzetgyűléseknek a kormányra való befolyásra, s fölteszem a kérdést: hol régibbek a parlamentaris kormány csirái, nálunk-e, vagy Angolországban?

E tekintetben sem az angol, sem a magyar charta első kiadásában nincs semmi, a mi bármelyik nemzet dicsekedése tárgyát képezhetné. Mert a mindenikben meglevő fegyveres ellenállási jog nem ilyen. A magyar bullában megvan ugyan, hogy „a nádor vigyázzon, miszerint az irás tartalmától sem a király, sem más el ne térjen:” de ez még nem mondható intézménynek, részint azért, mert ekkor még egyedül a király nevezi ki a nádort; résziut mert a bullában egy szó sincs arról, hogy a nádor miképen oldja meg ezen feladatot. De ha egy lépéssel tovább megyünk, találunk két érdekes különbséget. T. i. az angol chartának legelső új kiadásából kimarad azon 24 báró, a kiknek joguk, sőt feladatuk volt szervezni a

fegyveres fölkelést. Ez annyiban fontos, hogy ezen kihagyás által egyszerűen elesett Angolországban a fegyveres ellenál-lási jog elmélete, még pedig a nélkül, hogy helyébe valami más intézmény tétetett volna, Nálunk is elesik ugyan a bul-lának második, u. m. 1231. évi kiadása szerint, de pótoltatik két érdekes dologgal, u. m. az egyházi átokkal, (a mihez az ángolok 1297-ben folyamodtak) és a mi ez átoknál fontosabb, a nádorságról alkotott világos törvénnyel. A mi 1231. évi nádortörvényünk valóságos intézmény; olyan, a melyhez ha-sonló sincs még ekkor az ángol alkotmányban. Az 1231. 3. t. cz.-ben kötelezi magát András király, miszerint, ha az or-szágyűlés panaszt tenne, hogy a nádor nem a kellő módon viszi hivatalát, tartozik helyette mást nevezni ki. És mivel nálunk a nádor a legfőbb kormányhivatalnok vagy tanácsos : ugy hiszem, nem esem túzásba, ha e törvényt a parlamen-taris kormány csirájának, s a magyar alkotmánytörténet főfő büszkeségének nevezem.

És Angolországban hogy állott a dolog? Itt 1244-ben a parlament panaszkodik, hogy a király vesztegeti a pénzt. Mondanom sem kell, hogy ez nem hasonlítható a mi nádor-törvényünkhöz. Ellenben 1248, és 1257-ben oly tényeket lá-tunk az ángol történetben, a milyenek nálunk még ekkor nem fordulnak elő. Nevezetesen 1248-ból említi egy krónikás (a párisi Máté), hogy a parlament kívánta, miszerint a főbíró, cancellárt, és kincstárnokot a parlament megegyezésével vá-lassza a király; és hogy e kívánatot a régi gyakorlattal indo-kolta. A másik tény az 1257. évi királyi tanács. T. i. III. Henrik király, a fija nápolyi királysága érdekében kölcsön-zött nagy összeget a parlament által kívánván megfizettetni, ezzel ingerültségbe hozta a parlamentet, annyira, hogy ez el-határozta, miszerint ezután a kormánytanács tagjainak felét a parlament válassza, másik felét a király nevezze ki, és e fele részt tetteleg meg is választotta. Noha e két tény fejlettebb fokon levőnek mutatja az ángol parlament befolyását a kor-mányra, mint a milyenen az ekkor Magyarországon állt: de ez csak látszat, s bizvást állítható, hogy Angolország még ekkor nem előzte meg Magyarországot. Ugyanis

A mi az 1248. évi ángol parlamentnek fentebb említett

kívánatát, s a régi gyakorlatra hivatkozását illeti, erről azt mondja Hallam, hogy ez egészen alaptalan; mert az egykoru történeti okmányokban semmi nyoma, a későbbi történetek egész folyama pedig határozottan ellene mond annak, hogy az angol parlament 1248 előtt oly jogot gyakorolt volna, a melyre, mint praecedensre hivatkozni lehetett (i. m. II. 332) A mi pedig az 1257. évi tanácsot illeti, igaz, hogy ez megtörtént tény: de az is igaz, hogy ez soha sem vált, sőt nem is válhatott praecedenssé. Hogy miért nem, mindjárt kifejtem bővebben; most csak annyit emliték meg, hogy magok az angol alkotmánytörténetirók is nem itt, hanem jóval későbbben keresik az angol parlamentáris kormány csiráit.

Mielőtt e kérdés történetébe bocsátkoznám, elősmerem; hogy az angol nemzet politico-socialis viszonyai mellett, ezen intézmény Angolországban sokkal practicusabb irányban fejlődött, s inkább megfelelt a célnak, mint nálunk. Azonban még sem hallgathatok el két megjegyzést. Egyik az, hogy az 1257. évi angol tanács az egész angol alkotmánytörténetben elszigetelten áll. Azt értem ezen elszigeteltség alatt, hogy épen ezen tanács létrejötte miatt polgárháboru, forradalom támadt, a mely úgy eltemette ama tanács elméletét, hogy normalis időkben, soha szó sem volt többé nem csak ennyiről, de kevesebbről sem; azaz szó sem volt arról, hogy a tanácsosokat valaki más is nevezhetné ki a királyon kívül. A mit e tárgybán későbben történni látunk, az nem az 1257. évi eset folytatása, hanem egészen új. Ellenben a mi 1231. évi nádortörvényünknek folytatása is van, mert III. András 1291, és 1298. évi tanács törvényei minden kétségen kívül az 1231. évi törvény elméletének tovább fejlesztése. Másik előleges megjegyzésem az, hogy Angolországban, midőn a III. Henrik alatti forradalom után rendszeresen megindul a kormányra való befolyásnak, mint intézménynek, fejlesztése, e befolyás sokáig csak egy tárgyra irányoztatik, u. m. arra, hová költetnek a parlament által ajánlt pénzüsszegek? Ellenben a mi ide vonatkozó törvényeink a kormányzatnak nem csak egy ágát, hanem egész teljességét felölelik; és a parlamentaris befolyás tanának elméletét már a XIII. század végén oly fejlettségi fokon mutatják, a melyet még ezután sokáig nem mu-

tatnak az angol törvények. Elméletet mondek, mert mi magyarok sem tagadhatjuk azt, hogy ezen elméletnek nálunk sem felelt meg a gyakorlat. Lehetetlen eltagadnunk, hogy az 1231. évi nádortörvényt sem II. András, sem IV. Béla nem hajtotta végre. Azonban az is igaz, hogy e törvény nem töröltetett el, nem szűnt meg törvény lenni; és a végre nem hajtás épen úgy nem enyészttette el a magyar nemzetnek ama törvényes jogát, mint az angol nemzet önadóztatási jogának törvényes erejét nem szüntették meg az angol királyoknak, a charták daczára gyakran ismételt önkényes adóztatásai.

Most már áttérek annak bebizonyítására, hogy III. András 1291, és 1298. tanácstörvényei az 1231. évi nádortörvény folytatása, és hogy ezekben sokkal világosabban van kifejezve az országgyűlésnek a kormányt ellenőrzési joga mint Angolország ekkori törvényeiben. A mi 1291. évi törvényünk két fontos dolgot tartalmaz. Egyik az, hogy a nádor, országbíró, tárnok, és cancellár választására törvényes befolyást ad az országgyűlésnek; másik az, hogy a fő tisztviselőket a szó teljes értelmében felelősekké teszi az országgyűlésnek. Nevezetesen: „az országgyűlés évenként vizsgálja meg az összes ország helyzetét, a bárók magukviselését, hogy közülök mindenik miképen járt el tisztségében, hogy tartotta meg az ország törvényeit; hogy ott rögtön elvehessék érdemeik jutalmát, vagy bűneik büntetését a király és tanácsosai által hozandó ítélet szerint.“ (1291: 31. t. cz. Endlicher: Monumenta Arpadiana.) Az 1298: 23. pedig így rendelkezik: „Hogy királyi urunk udvara minél tisztességesebben kormányoztathassék, elhatároztuk, hogy királyi urunk vegyen maga mellé minden három hónapra két-két püspököt, egyiket az esztergomi, másikat a kalocsai érseki kerületből; és az ország nemesei nevében 2 nemest, a kiket most magunk választottunk. És ha királyi urunk elmulasztaná ezt végrehajtani, érvénytelen legyen mind az, a mit ezen ily módon mellé rendelt tanácsosok tanácsa nélkül tenne, akár a jelentékenyebb adományok és hivatalok osztogatásában, akár bármely más dologban.“ (Kovachich: Supplem. I.)

Az angol alkotmányban mi van a XIII. században olyan, a mi a parlamentnek ily jogáról tenne bizonyoságot?

Felelzt: Volt az 1257. évi királyi tanács, a melynek felét a nemzetgyűlés választotta, de a mely tanács, mint fentebb elmondám, rögtön elenyészett mindenestől, úgy, hogy soha többé föl nem támadt. De a XIV. század elején már van valami, a mit a mi 1231. évi törvényünkkel lehet párvonalba tenni. Nevezetesen az angol parlament 1313. évi joggyűzőkönyvében az áll, hogy Lankaster herczeg a főministeri hivatalt oly föltétel alatt vállalta föl, hogy ha a király a maga, és államügyeit nem az ő, és tanácsostársai véleményeszerint intézné, szabadságában álljon neki visszalépni; viszont, ha ő, és társai a királynak rossz tanácsot adnának, a király el fogja őket bocsájtani a következő parlament alkalmával. (Todd. i. m. II, 22.) Itt már tagadhatlanul van valami a ministeri felelősségből; de az is világos, hogy itt még nincs a parlamentnek oly befolyása a rossz miniszterek eltávolítására, mint a milyet a magyar országgyűlésnek ad az 1291. törvény; továbbá itt szó sincs arról, a mit a mi törvényünk nagyon kiemel, hogy a parlamentnek szava lenne a tanácsosok megválasztásában; végre itt nincs oly világosan kimondva, mint nálunk, hogy a király köteles magát a tanácsosok véleményéhez alkalmazni.

Fontosabb lépést tett az angol parlament 1343-ban, midőn a III. Eduard király által kért adót csak azon föltétel alatt ajánlta meg, ha ki fog neveztetni egy bizottmány, a mely számot kérend a közpénzek kezelőitől, továbbá ha a király miniszterei, és a főbíró esküt tesznek a magna chartára; végre, ha ezen tisztviselők a parlamentben fognak választatni. A király pedig azt felelte e kívánatra, hogy a fő tisztviselők, s tanácsosok kinevezésének jogát semmi szín alatt nem osztja meg a parlamenttel; de azt nem bánja, ha ezek felelősek lesznek azon esetben, ha ellenök panasz emeltetik. (Hallam: III. 51.)

E szerint Angolországban 52 évvel későbbben mint nálunk, lett törvénynyé a miniszteri felelősség. Igaz ugyan, hogy a mi törvényünk sem ment át az életbe: de, minthogy törvényesen nem töröltetett el, törvény maradt. Ellenben az angol felelősségi törvény a papíron is csak két évig élt. Mert előbb a király törölte el törvényellenesen, pusztán hatalomszavával, mint olyat, a mi sérti a királyi tekintélyt; utóbb pedig, u. m.

1345-ben. maga a parlament is. Ekkor az a helyzet állt be hogy az angol parlamentnek ismét egészen elől kellett a dolgot kezdeni. És elől is kezdte. Nevezetesen:

1373-ban arra kérte a királyt, hogy ne nevezzen papot sem cancellárrá, sem kincstárnokká, sem más főhivatalnokká; a király pedig azt válaszolta, hogy úgy fog tenni, a mint tanácsosai javallani fogják. (Hallam III. 54) Szerencsésebb volt az 1376. évi parlament. Ez arra kérte a királyt, hogy zaporítsa meg tanácsát 10—12 egyénnel, a kik közül legalább 4-nek tanácsa nélkül semmi fontosat ne tegyen; mostani tanácsosai közül pedig bocsássa el azokat, a kik okozták az épen akkor fenforgott visszaéléseket. És a király elbocsátott ugyan két tanácsost: de a kérelem többi pontjait illetőleg azt válaszolta, hogy igenis megszorítja tanácsosait, de annak világos kijelentésével, hogy ezen tanácsosok ne avatkozzanak a cancellar, kincstárnok, és főpecsétőr teendőibe. (Todd i. m. II. 23.) Mondani sem kell, hogy ezen engedmény a ministeri felelősség intézményétől nagyon távol áll.

Azonban II. Richárd kiskorúsága, majd a megújult francia háborúk nagyon jó alkalmul szolgáltak az angol parlamentnek arra, hogy újra megszerezze a ministerek megszámloltatásának jogát. Noha a Richárd kiskorúsága alatti régensséget nem lehet egészen normalis állapotnak tekinteni: mégis nagy figyelmet érdemel itt az, hogy a régensséget a parlament szervezte; és hogy a regensek, a király nevében, beleegyeztek, hogy a mig tart a regenség, a parlament válassza az ország főhivatalnokait. E regenség alatt nem egy alkalma nyílt a parlamentnek kieszközölni egyik másik főhivatalnok elmozdítását, és a mi legfőbb, rendszerre tenni a pénzkezelők megszámloltatását; vagyis, mint Guizot mondja „Richárd uralkodása első felében már parlamentarisanak mondható az angol kormányzat annyiban, hogy a parlament szellemében intéztettek az ország ügyei, bár ez teljességgel nem tetszett a királynak, és kegyenczeinek.“ (i. m. II. 390.) Azonban ki kell emelnem, hogy mihelyt megszűnt a regenség, teljesen elesett a parlamentnek az a kívánsága, hogy a király tanácsosai kinevezésében részt vehessen.

Nem szólok a Richárd alatti forradalmi időkről, a me-

lyekben mint a parlament, úgy a király is gyakran átesapott a szélsőségekbe; s csak azt említem meg, hogy Richárd bukása után, az alkotmányossal együtt új életre ébredt a parlament befolyása is a kormányra. Nevezetesen, noha kérdésbe sem hozatott többé, hogy a tanácsosok kinevezése tisztán királyi jog: de a királyság is meghódolt a parlament befolyása előtt. Így p. o. IV. Henrik 1403. évi parlamentje kérte 4 tanácsos elmozdztatását, és a király engedett, nem csak, hanem kijelentette, hogy ezután is így tesz azon hivatalnokaival, akik népének nem tetszenek. Még nagyobb haladást mutat az 1406. évi parlament, a mely kinyerte a királytól, hogy tanácsosait elbocsátván, nevezzen ki 16 ujat, s ezek többségének véleménye ellen semmit se tegyen; a cancellár, és főpecsétőr semmi törvényellenes rendeletet alá ne írjon, és meg ne pecsételjen; mikor a tanács nem ül együtt, senki se vihesen a királyhoz folyamodványt; a főhivatalnokok és tanácsosok esküdjenek meg általában minden törvényre, s különösen erre; a király egy ministert, vagy tanácsost se bocsásson el büneset nélkül, ezeknek pedig szabadságukban álljon visszalépni, ha a király nem az ő tanácsuk szerint rendelkezne. (Hallam III. 94. Todd. II. 23.)

E szerint a XV-ik század elején lett Angolországban újra törvény által biztosítva a parlament befolyása a kormányra, ha bár e befolyás valamivel kevesebb is a ministeri felelősség nyílt kimondásánál. És, a kivételeket nem tekintve, ezen elvek szerint ment az angol állam kormányzata VII-ik Henrikig.

Hát a magyar alkotmányban hogy fejlett tovább az országgyűlés befolyása ezen 100 év alatt? Felelet: úgy, hogy e fejlemény nem áll arányban sem saját múltjával, sem az angol parlament nagy haladásával. És épen e szempontból mondám fentebb, hogy az angol alkotmány fejlődése tulszárnyalta a miénket. A helyzet ezen változásának oka azon nagy különbség, a mely a két nemzet politico-socialis viszonyai között volt. Nevezetesen:

Angolországban a fő- és köznemes, továbbá a nemes és nem nemes osztályok közt sokkal méltányosabb viszony volt, mint nálunk. Ebből folyt aztán az a nagy különbség, a mely az

ángol és magyar országgyűlések szerkezete között volt. P. o. Angolországban mindjárt a XIII. század közepe után megvan a képviselet, későbbben ugyan, mint a pyrenei félszigeten, de korábban mint nálunk. E tekintetben kettős előnye van az angol alkotmánynak a miénk felett. Egyik az, hogy az angol alsó ház nemes tagjait nem csak a nemesek, hanem a birtokos nem nemesek is választották; másik az, hogy Angolországban a városok törvényhozói joga is korábbi mint nálunk. A mi az elsőt, u. m. a nem nemes lakosság választói jogát illeti: nálunk is ilyen formát akart IV. Béla 1267. évi törvénye. De ezen törvényről is áll az, a mit az 1257. évi angol tanácsról mondtam, t. i. hogy elszigetelt volt. Azt értem ezen elszigeteltség alatt, hogy nem csak végre nem hajtatott, hanem forma szerint eltöröltetett 1291-ben, a midőn a képviselet elmélete úgy eltemettetett, hogy csak egy század múlva támadt föl, Mária alatt. A városok törvényhozási jogát illetőleg pedig, noha vannak némely figyelmet érdemlő jelenségek, a melyek arra mutatnak, hogy 1298-ban már nálunk is történt valami kezdeményezés: mégis kétségtelen, hogy nálunk nem előbb, mint 1405-ben lett intézménynyé a városok törvényhozói joga. Szóval a mi alkotmányunk ezen pontja nem állja ki az összehasonlítást az ágollal.

A társadalmi viszonyok különbözőségéből folyt az a másik nagy fontosságu körülmény is, hogy az angol nemesség adót fizetett, a miénk pedig nem csak maga nem fizetett, hanem jobbágjai adómentessége fölött is gondosan őrködött. Nagy fontosságu körülmény ez. Mert még a XIV. század sem ösmerte a politikai tanok mind azon részleteit, a melyekből alakult a modern alkotmányos monarchiák kormánygepezete. Akkor még a kormányhatalom ellenőrzésére alig volt más indok, mint a személyes szabadság, s az erszény védelme. Következésképen a kormány ellenőrzése az adómentes magyar papságot és nemességet távolról sem érdekelte úgy, mint az ágolt. Köztudomásu tény, hogy Magyarországnak az Andrások alatti törvényeit a kormány rendszeres fosztogatásai tették szükségessékké. Róbert Károly önkényes uralmát nyugodtan tűrte a nemesség, nem mondom, csak azért, hanem nagyrészt azért, mert a nemesség erszényét nem bántotta.

Azon alkotmányos demonstratio, a melyet a magyar főpapság két ízben megkísérlett Károly ellen, nagyon szorosán összefügg a pénzzel, tudva levén, hogy a főpapságnak leginkább az fájt, hogy különböző czimek alatt adóznia kellett. Lajos is nagyon kevesett adott az alkotmányra, mégis népszerű király volt, nem mondom csak azért, de főleg azért, mert tiszteletben tartotta a nemesség adómentességét. Ellenben félt a nemesség Lajostól a miatt, hogy a külföldi hadjáratokban önkéntesen tett hadi szolgálatai, a megszokásnál fogva, majd tartozássá válnak. És nem mulasztotta el biztosítani magát ez ellen az arany bulla új kiadása által; és a személyes szabadság nagyobb biztonsága végett a fegyveres ellenállási jogot is újból megerősítette; azzal pedig nem gondolt, a minek szükségét nem látta. Bátran állithatni, hogy Károly, és Lajos, ha szerettek volna is tartani országgyűléseket, és ha gyakran tartottak volna is, az ő országgyűléseik nem sürgették volna az Andrások tanácstörvényeinek felújítását, föltéve hogy e királyok folyvást kimélik a nemesség erszényét. Ellenben az angol nemesség, minthogy maga is adózott, természetesen indittatott vigyázni, hogy hová költetnek az adók; természetesen volt kényszerítve oly intézmények föltalálására, a melyekkel elejét vehesse a tulságos adóztatásoknak s a visszaéléseknek. Innen van, hogy az angol alkotmány fokozatos fejlődése elválhatlan kapcsolatban áll a rendek közös adózásával, annyira, hogy az angol történetírók nyíltan elősmerik, hogy az ő alkotmányuk pénzen szereztetett.

Noha elősmerem, hogy a mi Anjou királyaink abszolút uralmi hajlamuknál fogva mellőzték II. és III. András törvényeit: mégis ismételve hangsúlyozom, hogy e mellőzésnek a királyok abszolút uralmi hajlamánál ha nem nagyobb, de nem is kisebb oka az, hogy a mi nemességünk, mint adómentes, nem törődött az alkotmánynak azon kérdésével, a mely őt tulajdonképen nem érdekelte; a mely, mint az angolok példája mutatja, nem kevésbé fontos, mint a törvényhozás joga.

Azonban Zsigmondnak korán megkezdődött pazarlásai nálunk is újra szükségessé tették a vigyázást. És a magyar nemesség újra gondoskodott olyan törvényekről, a melyek-

kel megelőzhesse a fenyegető bajt. Ilyen volt a Mária fogsága alatt 1386-ban tartott gyűlésnek az a határozata, mely szerint: „A király tanácsosai közé fölvetett főpapok és bárók esküdjenek meg, hogy tanácsadásaikban nem csak a király és önmagok, hanem az ország javát is figyelembe veszik; a királyi fölség pedig lelkiösmeretesen ígérje meg, hogy az ily jó tanácsokat követni fogja, ha pedig valaki rossz tanácsot adna, csufosan zárassék ki a királyi tanácsból, és oda többé ne vétessék vissza.“ (Szlemenics: törvényeink története a egyes házakbeli királyok alatt.) Első tekintetre látható, hogy azon álláspont, a melyet e gyűlés is elfoglal a királylyal szemközt, sokkal hasonlóbb a III. Eduárd, és II. Richárd korabeli angol parlamentek, mint a III. András alatti magyar országgyűlések álláspontjához. Ennek oka minden valószínűség szerint az, hogy a magyar nemesség, adómentességi kiváltságánál fogva, nem volt és nem is lehetett a kormány ellenőrzésében érdekelve oly részletek iránt, a melyek nem tartoztak reá. De midőn 1395-ben beállt a rendkívüli adók szükségese; és midőn már bizonyos volt, hogy Zsigmond, embereinek megválasztásában, nem oly lelkiösmeretes, mint Lajos volt: szigorubb eszközhöz nyult az 1397. évi országgyűlés, s alkotott a királyi tanácsról oly törvényt, a melyben egyesül a két András tanácstörvényeinek tartalma. T. i. „A nádor, országbíró, bánok, és várispánok, a kik a király által rájuk bizott hivatallal visszaéltek, ha ez rájuk bizonyosodik, az országgyűlés színe előtt fosztassanak meg méltóságuktól.“ (Az 1397. évi országgyűlés. Közli Knauz N. Magyar történ. Tár. III. 191.)

Látni való, hogy e törvényben ismét megvan a tanácsosok felelőssége legalább is oly mérvben, mint Angolország-nak ide vonatkozó törvényeiben.

És tulajdonképen eddig tart az angol és magyar parlamentarismus fejlődésének párhuzamossága. Mert az angol parlament töle telhető gonddal örködött a már kivivott jogok megvédésén, sőt tovább fejlesztésén: nálunk pedig — mondhatnám — korszakot alkotó megállapodás, sőt visszaesés történt az 1439. évi országgyűlésen.

A mi parlamentarismusunk e megállapodása, sőt visszaesése lényegesen különbözik az Anjouk korabelitől. Mert

az Anjou királyok, a körülmények kedvező voltának tudatában, önkényesen mellőzték a kérdéses törvényeket; most pedig maga az országgyűlés rontotta le csaknem mind azt, a mit elődei másfél század alatt építgettek. Tudjuk, hogy ekkor nem a királyság aratott diadalt az alkotmányosság fölött, hanem a főnemesség a köznemesség fölött. Az e tárgyban most alkotott törvények célja a főuri osztály érdeke volt. És hogy e cél elérhesék, egyszerűen elejtetik a király tanácsosainak, s más hivatalnokainak a nemzetgyűlés által megszámloltatása. Az 1439. évi decretum 2, 3, 15. czikkei, és a rendek által kiadott példány berekesztése úgy vannak kombinálva, hogy megsemmisítsék a felelősséget. A 2-dik pont a nádorságról szól, s két nagyon lényeges dolog van benne. Egyik az, hogy visszaadja a nemzetnek a nádorválasztást; másik az, hogy a király, és nemzet közt netalán fölmerülhető visszályokban a nádort teszi bíróvá. Első tekintetre úgy látszik, hogy e törvény nem csak nem csökkenti, sőt emeli az országgyűlés befolyását a kormányra, midőn magát a királyt teszi felelőssé a nemzetgyűlés által választott nádornak. De ez nincs így, és pedig nem csak azért, mert a nádor felelősségéről nincs intézkedés, hanem mert a többi pontok, ha nem mondják is ki világosan a felelősség eszméjének eltörlését, mégis eltörlik azt. Nevezetesen a 3-ik pont így szól: „az ujitások és ártalmas szokások eltörlöttenek, megsemmisítetnek.“ A 15-dik pont pedig azt szabja meg, hogy a nádoron kívül, minden más főhivatalnok kinevezése tisztán királyi jog, annak kiemelésével, hogy ezen jogot minden tanács közbenjötte nélkül gyakorolja. Arról pedig hogy az országgyűlésnek joga legyen megszámloltatni akár a nádort, akár a többi tanácsosokat, egy betű sincs az egész decretumban. Sőt éppen az ellenkezőre kell következtetnünk, ha az ujitások, és ártalmas szokások eltörléséről szóló pontot összehasonlítjuk a berekesztés azon passzusával, a melyben a rendek nagy innepélyességgel kötelezik magokat, hogy: „Ő felségének ezen mostani engedelmeyeivel úgy meg vannak elégedve, hogy megigérik, miszerint ezeken kívül soha, és semmit nem kívánnak ő felségétől; az ország régi jó szokásain kívül semmi új találmányu törvény

vagy engedmény adására, s az országos törvények közé iktatására nem kérendik, sőt joguk se legyen ilyet kérni. Ugy hiszem, nem kell mutogatni, hogy az itt úgy nevezett „ujítások, új találmányu törvények“ alatt III. András és Zsigmond azon törvényeit értik, a melyek a tanácsosoknak, s fő tisztviselőknek az országgyűlés által megszámoltatásáról rendelkeznek. Ezen új törvényben két dolog érdemel kiváló figyelmet. Egyik az, hogy igen nagy hatalmat ad a nádornak; másik az, hogy a jövőben is lehetetlenné akarja tenni e most inaugurált politika megváltoztatását. A mi az elsőt illeti: az 1439. évi nádorság tagadhatlanul hasonlít némileg az aragoniai főbíróséghez, a mennyiben mind a kettő bíró, a király és nemzet közt lehető perekben. De e hasonlat nem teljes, mert az aragoniai főbíró felelőssége minden kétséget kizáró világosságba van helyezve; a magyar nádoréról pedig egy betű sincs. A mi pedig a jövő változtatások lehetetlenné tevését illeti: e törvény mind a magyar nemesség geniusával, mind a magyar alkotmány eddigi fejlődésével sokkal élesebb ellentétben állott, semhogy ezt nyugodtan eltűrhetne volna a nemesség. Föl is zudult ellene mindjárt a következő évi országgyűlésen, és ki is vivott annyit, hogy újra megerősítette III. András 1298. évi decretumát, s ekként — papíron — ismét érvényt szerzett András törvényének. De csak is papíron, mert a főurak is résen álltak, ők is kivívták, hogy ugyanezen alkalommal Lajos decretuma megerősített, még pedig föltétlenül, András decretuma pedig ezen záradékkal: „a mennyiben azok az ország javára szolgálnak; különösen pedig Lajos decretumát elfogadjuk, és megerősítjük.“ Ugy de, ha figyelembe vesszük, hogy Lajos decretuma sok részben merő ellentéte Andrásénak, és hogy mily hatalmas volt már most a főnemesség: nem csudálkozhatunk azon, hogy teljesen elesett a kormányzó hivatalnokok felelőssége.

De, hogy ne fárasszam már sokáig a tekintetes Akadémia türelmét, csak rövid általánosságban említem meg, hogy ezután ha nem halt is meg a gyermek, de aludt. Hunyadi kormányzóságában van ugyan törvényünk a tanácsról, de a felelősségről nincs. V. László korában is csak egyszer, akkor is a Hunyadi elleni irigység befolyása alatt látjuk rövid időre

felujtítani a felelősséget. Nevezetesen, az 1454. évi országgyűlés választott a király mellé tanácsosokat, és nevezett ki egy választmányt az állami számadások megvizsgálására. Mátyás uralkodása pedig teljességgel nem volt kedvező a kormányzók felelősségének, s csak II. Ulászló uralkodása alatt lett ez ismét világos törvényben kifejezve.

Olasz-, Német-, és Franciaország intézményeit csak röviden érintem.

Olaszországban volt ugyan két modern intézmény, a királyság, és városi municipalitas: de amaz a kellőnél sokkal kisebb, ez pedig sokkal nagyobb arányban, annyira, hogy éppen ezen aránytalanság tett lehetetlenné minden egészséges monarchiai életet. Mert mióta a német királyok ragadták magukhoz az olasz koronát, oly gyűlöltté vált e királyság, hogy a nagyszámu városok a municipalitásban kerestek vigasztalást, és ezt annyira fejlesztették, hogy az olasz városok a XII-ik század hajnalán már nem annyira municipiumok, mint inkább csaknem teljesen független köztársaságok voltak, a melyekben feloszlott az olasz királyság.

A német királyság intézményei voltak: a császárkirályság, még pedig tisztán választási alapon; továbbá a birodalmi gyűlések, kapcsolatban a „Landeshoheit“-al, és a választó fejedelemségek.

A német császárkirályság valóságos ironia: Mert a császári korona hozta a királyt oly gyarló helyzetbe, a melyben nem csak nem volt, de nem is lehetett királyi hatalma. E korona tette a szent széket a császárság engesztelhetlen ellenévé, s a szent szék volt leggyakrabban a német hercegek lázítója.

A birodalmi gyűlés, noha elméletben az egészre kiterjedő törvényhozó testület lett volna: de ezen elméletet ki játszotta a „Landeshoheit“, részint az által, hogy a törvényhozás nagy részét a „Landtagok“-nak juttatta; részint az által, hogy mióta a „Landeshoheit“ kiképződött, azóta csak a „Landesfürst“-ökből, és a birodalmi szabad városokból álltak az országgyűlések. És így első tekintetre látható, hogy

csak a városi elem volt az, a melynek nem állt érdekében rendszeresen aláásni a királyi hatalmat.

A német városoknak az országgyűlésen képviseltetése 1255-ben már kétségtelen, törvényes intézménynyé pedig 1344-ben lett.

Ámbár a német birodalom szerkezete mellett nem volt nagy szükség oly intézményekre, a melyek ellenőrizték a királyság hatalmát: mégis voltak ilyenek. Nem volt ugyan betűszerinti értelemben vett fegyveres ellenállási jog: de volt ennél veszélyesebb; t. i. az, hogy ha a király bármily jogsérelmet ejt az ország nagyjain, a hercegek, a pfalzi gróf elnöklete alatt törvényszéket tartanak fölötte, és ha jónak látják, letehetik. Ilyenné vált a választó fejedelemségek intézménye is. Mert ezek közül 3 pap, és így asz. szék befolyása alatt áll, s a világiak közül csak egyet kell megnyerni, és a király nem király többé, ha csak rendkívüli fegyveres ereje nincs, mert „a kik királylyá tették azok le is tehetik.“ Majd, midőn az arany bulla az állam minden fontosabb ügyében a választóknak adta az indítványozási jogot, és midőn a választók személyét épen olyan szentnek és sérthetetlennek nyilvánította, mint a királyét: csak árnyékká lett a német királyság.

Franciaországnak csak egy intézménye van, u. m. az absolut hatalmu királyság; azon szelidítő megjegyzéssel, hogy ha a francia királyság ujjaszületését II. Filep korára tesszük, a királyság alakulásával nem épen egykoru az absolut királyi hatalom. II. Filep korában még csak egy intézménye van a jövődő királyságnak, u. m. a királyság örökösödési természete, a mely az ő korában lett kétségtelenné. Későbbi intézmény a nemzetgyűlés 1302. óta. De a francia nemzetgyűlés olyan, a melynek nincs egyéb joga, mint az adóajánlás; a törvényhozáshoz semmi köze. Ez IV. Filep kora óta tisztán királyi jog. Másik intézmény 1444. óta az állandó zsoldos sereg, a mely egész Európában itt legrégeb. Végre a királyság absolut hatalmát némileg mérséklő párisi parlament.